

زبان عالی کارگر آن در ادبیات عاشورایی

مرد بنی سلیمان

انتشر آرام دل

سلیمانی، مرتضی، ۱۳۴۷.
زبان حال و کارکرد آن در ادبیات عاشورایی / مرتضی سلیمانی؛ [با یادداشت‌هایی از
محمدعلی مجاهدی (پروانه)، محمدرضا سنگری]. - تهران: نشر آرام دل، ۱۳۹۵.
۴۷۶ ص. ۲۱۰۱۴۱ س. م.
ISBN 978-964-199-290-5

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.
چاپ قبلی، مهرات ماندگار، ۱۳۹۳.
کتاب‌نامه: ۴۵۳-۴۶۷؛ همچنین به صورت زیرنویس.
۱. عاشورا در ادبیات. ۲. Tenth of Muharram in literature. ۳. عاشورا -- خطاها و جعلیات
تاریخی. ۴. Tenth of Muharram -- History -- Errors, inventions, etc. ۵. عاشورا --
تاریخ نویسی. ۶. Tenth of Muharram -- Historiography. ۷. واقعه کربلا، ۶۱۱ ق. -- خطاها
و جعلیات تاریخی. ۸. Karbala, Battle of, Karbala, Iraq, 680 -- History -- Errors, inventions, etc.
۹. عاشورا -- شعر. -- تاریخ و نقد. ۱۰. Tenth of Muharram -- Poetry. -- خطاها
و جعلیات تاریخی. الف. سلیمانی، مرتضی، ۱۳۴۷. ب. مجاهدی، محمدعلی، ۱۳۲۲.
ج. سنگری، محمدرضا، ۱۳۴۳.

۱۳۹۵/۹۳۱
۴۳۹۵۳۲۸

۱۳۹۵ س ۸۲/ع ۲۴۴۲ PIR
کتابخانه ملی ایران

زبان حال و کارکرد آن در ادبیات عاشورایی مرتضی سلیمانی

ناشر: آرام دل ✦ صفحه ۴۷۶؛ مهدی نحوی
نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۵ ✦ شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
چاپخانه: زلال کوثر ✦ صنعتی: ییغسار (عج)
شابک: ۵-۲۹۰-۱۹۹-۹۶۴-۹۷۸

قیمت ۱۳۰۰۰ تومان

میرزپشتی

تهران: میدان انقلاب، خیابان کارگر جنوبی، خیابان
شهدای ژاندارمری، پاساژ کوثر، پلاک ۷
تلفن: ۰۲۱-۶۶۹۷۱۶۱۷-۹

سامانه پیام کوتاه: ۳۰۰۰۰۷۷۷ / WWW.ArameDel.ir

فهرست مطالب

- یادداشت (۱) از: دکتر محمد رضا سنگری ۱۱
 یادداشت (۲) از: استاد محمد علی مجاهدی (پروانه) ۱۵
 پیشگفتار ۱۹

بخش اول: زبان و اقسام آن / ۲۷

- ۱- زبان حال ۳۰
 ۲- زبان قال ۳۲

بخش دوم: اقسام زبان / ۳۵

- ۱- زبان حال غیر کلامی (رفتاری) ۳۸
 ۲- زبان حال کلامی (گفتاری) ۳۸

بخش سوم: کارکردهای زبان حال / ۴۷

- ۱- زبان حال ادبی ۴۷
 ۲- گونه‌های زبان حال ادبی از نظر محتوا و درون مایه ۴۷

بخش چهارم: زبان حال و کارکرد عاشورایی آن / ۵۳

۱. تفاوت زبان حال تمثیلی با زبان حال عاشورایی ۵۵
 ۲. جایگاه زبان حال در ادبیات عاشورایی ۶۳

۳. زبان حال، سنت یا بدعت؟ ۷۶
- ۴- زبان حال و دروغ‌پردازی ۸۰
- ۵- یادآوری نکاتی چند در باب زبان حال عاشورایی ۹۴

بخش پنجم: پیشینه زبان حال گویی / ۱۱۳

- ۱- کاربرد زبان حال در مفاهیم غیرعاشورایی ۱۱۸
- ۲- پیدایی زبان حال در مفهوم عاشورایی ۱۳۵

بخش ششم: گونه‌های شعر عاشورایی / ۱۴۱

- ۱- عقایدت محور (علمی) ۱۴۳
- ۲- ادب عاطفه محور (هنری) ۱۴۳
- ۳- گونه‌ای در بررئایی عاشورایی ۱۴۹
- ۱-۲- روایت گر (شرح حال) ۱۵۰
- ۲-۲- زبان حال ۱۵۵
- ۳-۲- زبان حال ۱۵۷

بخش هفتم: رتیب و ساحت‌های زبان حال / ۱۶۵

- ۱- زبان حال مستند (مضمون گویی) ۱۶۷
- ۱-۱- نقل به معنی و نقل به مضمون ۱۶۸
- ۲- زبان حال غیرمستند (برداشت آزاد) ۱۸۱
- ۱-۲- اسنادی ۱۸۳
- ۲-۲- غیراسنادی ۱۸۷
- ۱-۲-۱- اقسام زبان حال غیراسنادی (از نظر لحن و دین مایه) ۱۹۱
- ۱-۲-۱-۱- زبان حال عرفانی ۱۹۲
- ۱-۲-۱-۲- زبان حال عاشقانه ۱۹۴
- ۱-۲-۱-۳- زبان حال حماسی ۱۹۶
- ۱-۲-۱-۴- زبان حال مقتلی (نوحه‌ای) ۱۹۸

۳- زبان حال داستانی ۲۰۵

بخش هشتم: شیوه‌های زبان حال گویی / ۲۱۷

- ۱- اقسام زبان حال به اعتبار منسوب الیه ۲۱۹
- ۱-۱- پدیده‌های طبیعی و بی‌جان ۲۱۹
- ۱-۲- جانداران ناگویا ۲۲۲
- ۱-۳- مفیّیات و مفاهیم مجزّد و عقلی ۲۲۶
- ۱-۴- آدم ۲۳۴
- ۲- سامان حال (با منسوب الیه آدمی) ۲۳۵
- ۳- شیوه‌های زبان حال گویی (با منسوب الیه آدمی) ۲۴۰
- ۳-۱- گفتگو ۲۴۱
- ۱-۱- گفتگو با اشیاء غیر ناطق ۲۴۱
- ۳-۱-۲- گفتگو با و بودی خدا و مقدّس ۲۴۲
- ۳-۱-۳- گفتگوی دوانسان ۲۴۴
- ۳-۱-۳-۱- مفاخره‌ای ۲۴۴
- ۳-۱-۳-۲- مجاوبه‌ای ۲۴۵
- ۳-۲- تک‌گویی ۲۴۸
- ۳-۲-۱- خطاب به نفس (خودگویی) ۲۵۰
- ۳-۲-۲- خطاب به مخاطب غایب ۲۵۲
- ۴- اقسام زبان حال به اعتبار مخاطب ۲۵۵

بخش نهم: آسیب‌شناسی زبان حال / ۲۶۱

- ۱- عوامل انسانی ۲۶۱
- ۱-۱- موزخان و مقتل‌پردازان ۲۶۷
- ۱-۲- روضه‌خوانان و ذاکران ۲۷۱
- ۱-۳- شاعران و سوگسرایان ۲۷۹
- ۱-۴- مستمعان از گروه‌های مختلف مردم ۲۸۲

۲۸۵	۲- عوامل اندیشگی
۲۸۷	۲-۱- زبان حال و تحریف
۲۹۳	۳- مصادیق تحریف لفظی در زبان حال گویی
۲۹۴	۳-۱- زبان حال های داستانی
۳۰۶	۳-۲- خلط زبان حال با زبان قال
۳۰۸	۳-۲-۱- در اشعار عربی
۳۰۸	۳-۲-۱-۱- از زبان جتیان و هواتف
۳۲۰	۳-۲-۱-۲- از زبان امام حسین و دیگر عاشقورائیان
۳۴۹	۳-۲-۲- اشعار فارسی
۳۵۰	۳- خلط زبان حال با نقلیات مقاتل و روایات
۳۵۰	۳-۳-۱- نقلیات در روایات تاریخی
۳۶۲	۳-۳-۱-۱- احادیث در روایات اسلامی
۳۶۲	۳-۲-۲- روایات مجعول (موضوعات)
۳۷۲	۳-۲-۲-۱- روایات ضعیف
۳۷۹	۳-۴- خلط زبان حال با امر و مناسب حال*
۳۸۹	۴- مصادیق تحریف معنوی در زبان حال گویی
۳۸۹	۴-۱- خلط «ادبیات» با «تألیف»
۳۹۵	۴-۱-۱- داستان پردازی
۳۹۹	۴-۱-۲- تشبیه و استعاره
۴۰۰	۴-۱-۳- مجاز و کنایه
۴۰۹	۴-۱-۴- اغراق
۴۱۵	۴-۱-۵- اسطوره سازی
۴۲۰	۴-۲- تأثیرپذیری از چمن بینی ها و باورهای غیراسلامی
۴۲۰	۴-۲-۱- تقدیرگرایی
۴۲۱	۴-۲-۲- گله از فلک
۴۲۷	۴-۲-۳- گله از بخت
۴۲۸	۴-۳- برداشت غلط از اصل «شفاعت»

۴-۴- حکم اندازی	۴۳۱
۴-۵- قیاس به نفس	۴۳۸
۴-۶- ادبیات وهن آمیز و مبتذل	۴۴۵
۴-۶-۱- ذلت و خواری	۴۴۵
۴-۶-۲- التماس برای آب	۴۴۶
۴-۶-۳- اظهار عجز و لابه	۴۴۹
۵- شرایط و ویژگی های زبان حال ارزنده و سازنده	۴۵۰
گفتار مناس و مآخذ	۴۶۱
الف) مناس ها	۴۶۱
ب) مقاله مناس	۴۷۴
آثار در دست انتشار در همین قلم	۴۷۶

پیشگفتار

ادبیات عاشورایی که به عربی «ادب الظف» و «ادب الحسین علیهما السلام» خوانده می‌شود، از فرغ ادب ولایی و از زیرشاخه‌های ادب آیینی به شمار می‌رود. هرچند که به دلیل درونمایه احساسی و رثایی اش شاخه‌ای از ادب عنایی است.

یکی از نمونه‌های درخشان شعر کوهمند ادب آیینی، ادب ولایی است. موضوع ادب ولایی حضرت امیرالمؤمنین (علیه السلام) و خاندان رسالت است. اگر درباره‌ی هریک از چهره‌های ایناک آفرینش اثری آفریده شده باشد، ادبیات ولایی شمرده می‌شود: ادبیات نبوی، ادبیات علوی، فاطمی... رضوی... ادبیات مهدوی. در ادب آیینی که بخش عظیمی از آن «ادبیات عاشورایی» است، «ادب الحسین» همین قسم ادب هاست. درباره‌ی آل رسول (علیهم السلام) ادبیات نویسی نشده است. یعنی در طول تاریخ شیعه، چنان‌که می‌باید درباره‌ی آن نازنینان شری گفته، منظومه‌ای پرداخته و یا دست کم اشعار پراکنده موجود درباره‌ی آنان گردآوری و تدوین و یا به بحث‌های نقدی و نظری در باب آن‌ها توجه نشده است.

ادب عاشورایی توسعاً به مرثی حضرت معصومین علیهم السلام و بالأخص به سوگسرای با موضوع سالار شهیدان، حضرت اباعبدالله الحسین علیه السلام و شهیدان کربلا می پردازد. این نوع ادب در مفهوم عاشق از رجزها، خطبه ها و اشعار عاشورائیان و زیارت نامه ها گرفته تا ذاکری و روضه خوانی، نقل، واقعه خوانی و پرده خوانی، مقتل نویسی و منقبت خوانی، خاطره گویی و روایتگری، چاووشی خوانی و شمایل گردانی، شبیه خوانی و تعزیه گردانی، شعر و نوحه، داستان و قطعه ادبی، مقالات و نشرهای ادبی، نمایش نامه و فیلم نامه، عکس و اسلاید، تابلو، طرح، پوستر، ماکت، کتیبه ها و شعرا و... را در بر می گیرد.

در سنگ، سروده های عاشورایی، شگرد ادبی «زبان حال» یکی از کارآمدترین و تأثیرگذارترین شیوه هایی است که از دیرباز سخنوران ولایی به منظور القای مانی عاطفی، حماسی و عرفانی به کار بسته اند. اصطلاح «زبان حال» برای شاعر، ذاکر و مادی اهل بیت علیهم السلام و بسیاری از مستمعان و سران که با مجالس روضه انس و الفت دارد، اصطلاحی آشناست. شاید بر سر زبان حال و نقش غیر قابل انکار آن را در مجموعه سوگنامه ها و سروده های ولایی به دیده کم بنظرند و براین باور باشند که در مرثیه های روضه خوانی حاجت به زبان حال نیست. تنها آنان که از ذائقه ادبی بی بهره اند می توانند چنین بینگارند و آنان که از عرفان عاشورایی در رفقا ه اند آن که از سر سخن لطیف و شگرف «يُجَدِّدُونَ الْعَزَاءَ جِيلًا بَعْدَ جِيلٍ» از رسول مکرّم صلی الله علیه و آله که در اخبار از آینده به دخت گرامی اش فرمود آگاه است، به خوبی می داند که دست کم یکی از راهکارهای روزآمدی و

بهسازی عزاداری و شعیره‌ای از شعائر حسینی شکرگرد ارزنده «زبان حال سرایی» است. نوسازی و تحول لزوماً به معنای هویت زدایی از میراث فرهنگی دیرین و سنت ستیزی و خیانت در عقبه فرهنگی و تاریخی نیست. چنان‌که بروزرسانی و پویایی در ادب عاشورایی نیز به مفهوم انهدام اصالت و ارزش‌های فرهنگی و آیینی نمی‌تواند باشد.

سوگواری بر شهیدان کربلا، با حفظ اصالت و حقایق آن، صورت خود را تغییر می‌دهد و در طول زمان بنا به مقتضای عصر و نیازهای جامعه، به صورت‌های مختلف و گوناگون در می‌آید و بی‌گمان، زبان حال گویی در آن صورت‌هاست. به یاری شکرگرد زبان حال، مرثیه سرایی مردمی سرزد، به ادبیات نسل‌های جدید و توده‌های مردمی نزدیک می‌گردد و بدین ترتیب معارف عاشورا را از نسلی به نسلی دیگر منتقل می‌سازد.

گرچه یقیناً اصالت بارضه خوانی متن به همان معنای اصیل و اولیه «روضه خوانی» و «مقتل‌خوانی» است و شاید مقام معظم رهبری (آدام الله ظلّه الوارف) که در یکی از خطبه‌های نماز جمعه تهران (به تاریخ: ۱۳۷۹/۱/۲۶) از سطح لهوت «روضه خوانی» فرمودند، تلویحاً بر ذاکران و مادحان اهل بیت (علیهم‌السلام) این تلقین کرده باشند که متن خوانی از مقاتل معتبر، شائبه هرگونه حاشیه و تصرف و حاشیه‌پردازی‌های ناصواب و بهانه‌جویی‌های مغرضانه خورده‌گیر را مرتفع خواهد ساخت. اما به هر حال برانگیختن عواطف

زال و پاک و مقدّس اهل ولا - که اغلب به یاری این ترفند ادبی صورت می‌گیرد - برابر عقل و شرع و روایات عدیده رسیده از ناحیه

ذوات مقدسه معصومین (علیهم السلام)، نه تنهایی اشکال که امری شایسته و بلکه بایسته می نماید.

هر چند زبان حال، خود را بیشتر در گونه عاشورایی «نوحه» و در شکل «سینه زنی و زنجیرزنی» و همین طور شبیه نامه ها نمایانده است، اما این شکر در گونه هایی همچون: مقتل نویسی، ملاحی و ذاکری، روایت گری عاشورایی، منظومه های حماسی و عرفانی عاشورایی، نمایش نامه نویسی و داستان نویسی و... نیز حضوری آشکار داشته است.

از دیدگاه آسیب شناختی، از مهم ترین لغزشگاه های مرثیه سرایی ولایت و روضه خوانی، یکی نیز مسأله زبان حال گویی است. زبان حال یعنی سب، دودم و شاعر، ملاح و ذاکر اگر از فلسفه و حقیقت زبان حال واقعات آن و کارکرد هر یک به درستی آگاه نباشد، در هر حال بر لبه بزان ایستاده حرکت کرده است و در این میان نقش شاعر زبان حال سرا، به بنیاد نهایی است، البته حتماس تراست. بی گمان بخش قابل توجه از آسیبی را که بر پیکره مقتل نویسی و مرثیه سرایی ولایت و روضه خوانی و به تعبیر شهید بزرگوار، مطهری «کرسی حسینی» وارد شده است، باید از چشم همین زبان حال گویی دید. زبان حال اگر در دست درازان خود نباشد، حتی می تواند سیمای عزتمند عاشورا را به معانی کمد و ماهیت قیام حسینی را ویران نماید و وارونه بنمایاند.

تا کنون چنان که می باید در حوزه ادب عاشورایی «ادبیات نویسی» نشده است. با آن که ادب عاشورایی اگر نه چون گرایشی ویژه در رشته ادب فارسی در نظام آموزش عالی، دست کم شایسته

است تا در زمره موادّ درسی و واحد دانشگاهی در این رشته مورد تدریس و تدرّس قرار گیرد. نسبت به ادبیات ولایی و عاشورایی در نیازسنجی واحدهای آموزشی در نظام آموزشی عالی، بی‌مهری شده است. آیا جای آن ندارد که در این رشته، یکی دو واحد نیز به این ادب اختصاص داده شود تا دانشجو و فارغ‌التحصیل این رشته آشنایی هر چند اجمالی با این نوع ادب گرانسنگ داشته باشد؟

تا جایی که نویسنده آگاه است، تا کنون در موضوع زبان حال - به عنوان مهم‌ترین و اساسی‌ترین «گونه هنری» در سوگواری و ذکر مصیبت - و در کرد آن در ادب عاشورایی پژوهشی جدی و نقدگونه صورت نگرفته. گونه‌ها و جنبه‌های آن بررسی و واکاوی نشده است. آنچه هست به تفهیم این اصطلاح است در کاربرد عاشورایی‌اش که این بهاران را به طور بسته و گریخته، کوتاه و گذرا و گاه نارسا به آن پرداخته و رباب‌ها، نبایدهای آن نیز کلی‌گویی کرده‌اند. دکتر نصرالله پورجوادی در «زبان حال در عرفان و ادبیات فارسی» با آن که این شکل ادبی را از آغاز سخن پارسی تا قرن دهم در تحقیقی عالمانه بررسی کرده است، در منظر منابع اسلامی و آیات و روایات کمتر بدان نگریسته؛ همچنان که به همین حاض عاشورایی آن نیز نپرداخته و اقسام آن را نکاویده و تنها به ذکر چند نمونه از کاربرد این «اصطلاح» نزد واعظ کاشفی در «روضه الشّهادت» و سرّوش اصفهانی در «روضه الأسرار» بسنده کرده است. پژوهش

حاضر به عنوان پژوهشی بنیادین، نخستین گام در این راه است. در این پژوهش سعی شده است، هم از نگاه شکلی و ساختاری به مقوله

زبان حال نگر بسته شود و هم از منظر محتوا، نویسنده بی بضاعت، با پیش درآمدی از مباحث زبان شناختی به مبحث ادبی و به ویژه ادب عاشورایی ورود کرده و جایگاه آن را در ادب عاشورایی مطالعه کرده و پیشینه، گونه‌ها، جنبه‌ها، کارکرد و آسیب‌های آن را مورد بحث و نظر قرار داده است. در آسیب‌شناسی زبان حال و آوردن نمونه‌های آن، دوره خاصی مد نظر نبوده است. بررسی آفت‌های زبان حال در روزگار ما داستانی دیگر دارد و بحثی جداگانه می‌طلبد؛ اما گاه در لابه‌لای مباحث، گریزی نیز به آن زده‌ایم. در آوردن شواهد و نمونه‌ها گزین خاصی صورت نگرفته است. خواننده گرامی آگاه است که اگر می‌خواهد حجم گسترده و بی‌انتهای شعر عاشورایی، یافتن و انتخاب شایسته‌ترین و بهترین نمونه و مصداق بسی دشوار و وقت‌گیر است. خواننده گرامی می‌تواند نمونه‌هایی درخور جایگزین نماید.

در کتاب «زبان حال و کارکرد آن در ادبیات عاشورایی» که پیشتر به یاری نشر میراث ماندگار قم به انتشار رسید، در زمینه زبان حال با رویکرد زبان‌شناسی و ادبی و نیز کارکردهای این شعر دلفریب ادبی در حوزه‌های عرفان، مذهب و تربیت به تفصیل بحث کرده بودیم که بیشتر به کار دانشجویان و پژوهشگران می‌آمد. اکنون این دفتر از حذف زوائد و تلخیص و گزینش فواید آن راصلاحاتی چند فراهم آمده است، و شاعران و نوحه‌سرایان، ذائقه‌ران و مادحان اهل بیت علیهم‌السلام و دوستان ادب و ولایی و عاشورایی جامعه هدف آن را تشکیل می‌دهد. قطعاً این پژوهش از سستی و کاستی مبری نیست. انتظار می‌رود تا خواننده فرهیخته و سخن‌سنج، نقد و نظرهای

سازنده و آموزنده خود را به پست الکترونیکی نویسنده به نشانی:
 Com.yahoo @www.soleymani1347 یا به وبگاه نویسنده ارسال، و یا از
 طریق مراکز پخش و یا ناشر اطلاع دهد.

روش ارجاع در این کتاب، میان متنی است و در آن، شماره اول
 شماره ترتیب منبع است در فهرست منابع آخر کتاب، و شماره های
 بعد، احیاناً شماره جلد و شماره صفحه و همچنین، علامت ممیز /
 جدا کننده منابع در صورت تعدد. مثلاً: ۶ (در فهرست منابع)، ج ۱،
 ص ۷۶، ۲۳، ص ۳۱.

تمام کود خنی ها، زبان حال های سوزناکی پُر کرده بود که مادرم
 به زبان ترکی از من شنید و وقت وقت زمزمه می کرد و می گریست.
 اینک چاپ دوم این اثر، چیز، خاکساری تمام بر آستان آن مهربان
 هدیه می کنم.

بر خود واجب می دانم تا از استاد دانشور، صاحب نظر در حوزه
 ادب عاشورایی، استاد محمّد علی معتمدی و جناب آقای دکتر
 محمّد رضا سنگری که با راهگشایی ها، نواخت ها، شان بهره مند
 ساختند، صمیمانه سپاس گزاری نمایم.

امید آن که این هیچ کار، مرضی خدای عاشورا و مقبول نگاه
 با عظمت سلیمان کربلا واقع شود.

جَاءَتْ سَلِيمَانَ يَوْمَ الْعِيدِ قُبْرَةٌ
 أَنْتَ بِقَحْذِ جَرَادٍ كَانَ فِي يَمِينِهَا
 تَرَمَّمْتُ بِفَصِيحِ الْقَوْلِ وَاعْتَذَرْتُ: «إِنَّ الْهَدَايَا عَلَى مِقْدَارِ مَهْدِيهَا»

قم المشرقة / تیرماه ۱۳۹۵
 مرتضی سلیمانی

زبان حال کوکریان در ادبیات عاشورایی